

**ВІДТВОРЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТІВ
ЯК РІЗНОВИДІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ
В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ**

**RENDERING DIALECTS AND SOCIOLECTS
AS TYPICAL VARIATIONS OF IDIOLECT OF LITERARY CHARACTERS
IN UKRAINIAN TRANSLATION OF FICTION**

Сунг О.М.,

orcid.org/0000-0001-5101-999X

*аспірантка кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені професора О.М. Мороховського
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті розглядається проблема відтворення таких різновидів індивідуального мовлення персонажів художніх творів, як діалекти і соціолекти. Відтворення всіх компонентів діалектів і соціолектів (фонетика, граматики, лексики) із метою збереження повнокровних образів художніх персонажів становить певні перекладацькі труднощі, які пов'язані з відсутністю алгоритму передання особливостей індивідуального мовлення персонажів та наявністю асиметрії фонетичних, лексичних і граматичних систем мови оригіналу і мови перекладу. Актуальність статті зумовлена зростанням інтересу українських перекладознавців і перекладачів до пошуку збалансованого відтворення індивідуального мовлення в перекладі з метою повноцінного збереження задуму автора. Метою статті становить виокремлення і систематизація підходів до відтворення різновидів індивідуального мовлення художнього персонажу в перекладах українською мовою з огляду на збереження мовленнєвої характеристики персонажів. У статті розглянуто мовлення персонажів, що говорять на афроамериканському, йоркширському діалектах, кокні і гіперлекті, систематизуємо особливості цих різновидів індивідуального мовлення і перекладацькі тактики їх відтворення. Йоркширському, афроамериканському діалектам і кокні притаманна закономірність відхилень на всіх рівнях функціонування мови. Ці різновиди мовлення маркують низький соціальний статус мовців. Гіперлект інтерпретується як найпрестижніший соціальний різновид мови, ознаками якого є вишуканість вимови, багатство словникового запасу та ускладненість синтаксичних конструкцій. Для відтворення цього різновиду соціолекту перекладачі приділяють велику увагу лексико-фразеологічним засобам. Серед перекладацьких тактик відтворення соціолектів і діалектів виокремлені компенсація і тактика підбору функціональних відповідників.

Ключові слова: діалект, соціолект, гіперлект, кокні, перекладацька тактика, художній переклад.

The article highlights the problem of rendering such types of literary character's individual speech as dialects and sociolects. Rendering all the components of dialects and sociolects (phonetics, grammar, vocabulary) in order to preserve unique images of literary characters is rather challenging. The translation challenges occur due to absence of definite translation rules for rendering the specific features of idiolects and the asymmetry of phonetic, lexical and grammatical systems of the source and target languages. The relevance of the article is proved by the growing interest of the Ukrainian translators and theoreticians of translation in finding a balanced way of idiolects' reproduction in translation, preserving the author's intention. The purpose of the article is to identify and systematize approaches to reproduction of idiolect's variations in translations from English into the Ukrainian language. Such variations of individual speech as Black English (African American Vernacular English), Yorkshire dialect, Cockney and hyperlect are analysed in the article. Their specific features and translation tactics of their rendering are systematized as well. Black English, Yorkshire dialect, Cockney have similar deviations from the literary norm on all language levels. These variations of individual speech are markers of speakers' low social status. Another variation of sociolect, named hyperlect, is the most prestigious social variety of language, that includes refined pronunciation, rich vocabulary and the complexity of syntactic constructions. In order to reproduce hyperlect translators should pay special attention to the choice of lexical means. Among the translation tactics of sociolects and dialects' reproduction the most appropriate tactics are compensation and the tactics of applying functional equivalents.

Key words: dialect, sociolect, hyperlect, Cockney, translation tactics, literary translation.

Постановка проблеми. Для створення неординарних мовних особистостей персонажів художніх творів письменники нерідко докладають надмірних зусиль. Наділяючи персонажів власним неповторним голосом, автори художніх творів вдаються до локального або соціального маркування мовлення персонажів. У художньому творі діалекти і соціолекти можуть або виявлятися безпосередньо у прямих висловлюваннях персонажів, або лише маркуватися. Для перекла-

дачів художніх творів відтворення мовної особистості літературних персонажів – це випробовування. Перекладачі прагнуть, з одного боку, зберегти маркування мовлення художніх персонажів, а з іншого – досягти природності звучання такого мовлення у друготворі, враховуючи те, що художній переклад має залишитися художнім. Відтворення всіх компонентів індивідуального мовлення зі збереженням задуму автора, безперечно, становить перекладацькі труднощі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою відтворення індивідуального мовлення у перекладі займалася низька зарубіжних (С. Влахов [1], Н. Корабльова [4], М. Яковлєва [6], С. Флорін [1]) і українських (Т. Некряч [8], О. Ребрій [5]) учених. Але проблема відтворення різновидів індивідуального мовлення залишається актуальною, зважаючи на те, що нині спостерігається стрімке збільшення перекладів художньої літератури українською мовою порівняно з радянською добою. Наразі досліджуються фактори, які можуть стати на заваді відтворенню задуму автора та ідіостилі письменника. Сучасні перекладачі пропонують різні шляхи відтворення ідіолекту художніх персонажів, які потребують осмислення й узагальнення. Це зумовлює зростання інтересу українських перекладознавців і перекладачів до пошуку збалансованого відтворення індивідуального мовлення у перекладі з метою повноцінного збереження задуму автора.

Постановка завдання. У статті розглядаються найуживаніші різновиди індивідуального мовлення (ідіолекту) художніх персонажів, як-от соціолекти і діалекти. Предметом дослідження є пряма мова персонажів художніх творів, фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості їх індивідуального мовлення. Об'єкт дослідження – перекладацькі тактики відтворення різновидів індивідуального мовлення персонажів у художньому перекладі. Мету дослідження становить виокремлення і систематизація підходів до відтворення різновидів індивідуального мовлення художнього персонажу в перекладах українською мовою з огляду на збереження мовленнєвої характеристики персонажів. Досягненню цієї мети сприяє вирішення таких завдань: виокремлення різновидів ідіолекту художнього персонажа (локальних і соціальних діалектів) у ракурсі перекладу; окреслення суттєвих компонентів індивідуального мовлення персонажів як проблема перекладу на рівні фонетики, лексики, граматики); виокремлення оптимальних підходів до відтворення ідіолекту художнього персонажа. Матеріалом дослідження слугують українські переклади оригінальних британських та американських художніх текстів XIX–XXI ст.

Виклад основного матеріалу. У низці творів британської та американської літератури діють персонажі, мовні особистості яких базуються на локальних діалектах. Діалекти завжди залишаються складником яскравої характеристики персонажа та вказують на місце його проживання або походження. Носії англійської мови можуть відрізнити йоркширський діалект від

афроамериканського, проте в перекладах цю розрізненість не можна реконструювати, а також не можна відтворити у перекладі локальний діалект. Перекладач діалектне мовлення може лише маркувати та прагнути передати не стільки локальний, скільки соціальний компонент діалекту.

Можливість відтворення діалектів оригіналу за допомогою діалектів культури-приймача залишається предметом дискусії та сприймається критично. Теоретики і практики перекладу, як-от Т. Некряч [8] і О. Ребрій [5], вважають, що передавання діалекту в оригіналі за допомогою діалекту цільової мови не може вплинути на відтворення авторської картини світу. Використання діалектів культури-приймача призводить до хибного зображення місця дії та до викривлення своєрідності художнього твору.

Усі положення, викладені стосовно територіальних діалектів, безумовно, стосуються і діалектів соціальних (соціолектів). Соціолекти маркуються у художньому тексті на лексико-фразеологічному рівні та допомагають читачеві розпізнати низький або високий соціальний статус художнього персонажа. Різновиди соціолектів уживаються у творі на вибір автора та залежно від того, які функції виконує такий соціолект у конкретному творі.

На думку М. Яковлевої, діалект може виконувати такі функції: 1) етнографічну, коли автор прагне максимально достовірно передати мовні особливості персонажів, які мешкають у певній місцевості; 2) створення соціально-культурної характеристики; 3) ідеологічну, або символічну, коли автор наділяє мовлення героя особливими «ідеологічними» рисами [6, с. 19]. Дослідниця зауважує, що функції соціальних діалектів збігаються з функціями територіальних, окрім етнографічної функції, яка у випадках із соціальними діалектами не маркується мовленням певної місцевості, а належить до певної соціальної групи [6, с. 32–33].

В обраних для аналізу творах досліджується пряма мова героїв, які говорять на афроамериканському, йоркширському діалектах, кокні. Йоркширський діалект розглядається нами як територіальний та такий, що маркує певну місцевість. Афроамериканський діалект і говірка кокні розглядаються нами як етносоціолекти, зважаючи на те, що вони характеризують персонажів так, як людей низького соціального статусу. Ми дотримуємося думки В. Карасика про те, «що у США належність до низького соціального прошарку суспільства асоціюється з особливостями негритянської вимови, у соціолінгвістичному плані цей варіант мови є показником соціального

статусу його носіїв» [3, с. 121]. Ми поділяємо думку О. Ребрія про те, що говірка кокні належить до етносоціолекту та підкреслює соціальну характеристику художнього персонажа [5].

Отже, йоркширський та афроамериканський діалекти і кокні об'єднують багато спільних рис, що й не дивно, зважаючи на те, що всім діалектам притаманні «спрощення мовної системи, нейтралізація деяких опозицій за рахунок усунення елементів, специфічних для окремих підсистем» [7, с. 43–44]. Такі явища, на думку О. Швейцера, відбуваються під час мовних контактів. Окрема увага у статті приділяється такому різновиду соціолекту, як гіперлект, що маркує високий соціальний статус мовця і потребує пильної уваги перекладачів.

Розгляньмо особливості афроамериканського, йоркширського діалектів та кокні на всіх мовних рівнях і перекладацькі тактики відтворення цих особливостей:

Приклад 1) (афроамериканський діалект) *Hush your mouth!* Don't matter who they are, anybody sets foot in this **house's yo' comp'ny**, and don't you let me catch you **remarkin'** on their ways like you was so high and mighty! **Yo'** folks might be **better'n** the Cunninghams but it don't count for **nothin'** the way you're **disgracin' 'em** – if you can't act fit to eat at the table you can just set here and eat in the kitchen! [20, с. 13]

Приклад 2) (йоркширський діалект) Listen to **th'** wind *wutherin'* round the house, – she said. – You could bare stand up on the moor if you was out on it tonight [18, с. 61].

Приклад 3) (кокні) For all I know'd he **vas** one **o'** the regular *three-pennies*. Private room! and a lady too! If he's anything of a **gen'lm'n**, he's **vorth** a **shillin'** a day, let alone the **arrands** ... **Afore** I answers that **'ere** question, **gen'lm'm**, – replied Mr. Weller, – I should like to know, in the first place, whether you're **a goin'** to **purwide** me with a better [19, с. 133].

Отже, із наведених прикладів мовлення носіїв афроамериканського, йоркширського діалектів і кокні можна простежити спільні риси на всіх рівнях функціонування мови. На фонетичному рівні можна виокремити такі спільні риси, як:

- редукція звуків **'em (them)**, **'ere (here)**, **'afore (before)**, **o' (of)** **'appen (happen)**;
- використання форм **ye/yah/yo** замість you, **yer** замість your, **Ah** замість I, **th/t** замість the;
- суфікс **-ing** вимовляється як **-in'** (**remarkin'**, **nothin'**, **disgracin'**, **wutherin'**, **goin'**, **shillin'**);
- ковтання звуків (**comp'ny**, **better'n**, **gen'lm'n**).

Таким чином, *фонетичні відхилення* цих територіальних і соціальних діалектів подібні, окрім деяких специфічних рис, притаманних тільки для кокні (заміна губного звука [w] губно-зубним [v], вилучення звука [h] на початку слів). Серед *лексичних особливостей* діалектів та соціолектів також чимало спільних рис: уживання стилістично зниженої лексики (*hush your mouth*), сленгу (*three-pennits*), діалектизмів (*wuthering*). Ці лексичні особливості здебільшого маркують низький рівень освіти мовців. Відхилення від граматичної норми теж піддаються систематизації. На *морфологічному рівні* спостерігаємо хибне вживання особових форм дієслів (I answers, you was, it don't count), неправильних дієслів (*knowed*, *comed*), а також займенників, ступенів порівняння прикметників. На *синтаксичному рівні* слід указати на спрощення побудови речень.

Розгляньмо способи відтворення цих особливостей діалектів і соціолектів в українських перекладах:

Приклад 1) Некряч: **Стули пельку!** Хто б він не був, та якщо людина увійшла до цієї хати – вона гість, і не дай Боже я ще раз почую, як ти з когось кепкуєш, ніби ти **якесь велике цабе!** Може, твої кривні і кращі за Каннінгенів, але ти не маєш права їх кривдити, – а коли не вмієш пристойно поводитися за столом, то їстимеш на кухні! [13, с. 35–36]

Харенко: **Ану цить!** Яке твоє діло, хто він. Кожен, хто переступить поріг твого дому, – твій гість. І якщо я ще раз почую таке або побачу, що ти **задираєш носа**, – **начувайся!** Твоя рідня, може, й краща за Канінгемів, але ти її ганьбиш. Не вмієш пристойно поводитися за столом – їж у кухні [12, с. 5].

Приклад 2) Іванов: Я думав, це один з тих, **що дають по три пенси на чай**. А тут тобі окремий кабінет, та ще й леді на додаток. Якщо він справжній джентльмен, то тут заробиш і шилінг за день, не рахуючи різних доручень ... Перед тим, як відповісти, – сказав Сем, – я насамперед хотів би знати, чи не хочете ви запропонувати мені щось краще [11, с. 131].

Приклад 3) Левицька: Послухай **лишень**, як **бурхає** вітер коло дому, – сказала вона. – На пустиці сьогодні на ногах не встоїш [10, с. 63].

Римська: **Егей**, послухай, як вітер **ото завиває**, – сказала вона. – Якби ти **зара'** була на пустиці, то, певно, з ніг би тебе збив [9, с. 9].

Отже, з наведених прикладів убачається, що формальні фонетичні відхилення жодного соціального і територіального діалекту не відтворюються, а компенсуються засобами лексичного

рівня, стилістично зниженими виразами: *зидираєш носа – начувайся* (Харенко), *якесь велике цабе* (Некряч), *егей, ото* (Римська), *лишень* (Левицька) або зовсім нейтралізуються (приклад 3). Ураховуючи те, що у двох різних мовах не існує аналогів для певного діалекту або соціолекту, немає і жодного алгоритму та чітких правил відтворення цих особливостей мовлення. Зберегти всі формальні фонетичні відхилення діалектів видається неможливим, зважаючи на те, що таке збереження у перекладі буде виглядати штучно. Таким чином, якщо відтворення всіх формальних особливостей мовлення персонажу руйнує художність перекладу, перекладач може відступити від збереження таких відхилень.

До лексичних особливостей у Прикладі 1 можна зарахувати стилістично знижену фразу *hush your mouth*. Перекладачі вдаються до тактики *підбору функціональних відповідників* [4] для відтворення цієї фрази, Т. Некряч застосовує стилістично знижені вирази *стули пельку*, М. Харенко використовує *ану цить*, що створює ефект просторічного мовлення та зберігає соціальну характеристику персонажа.

У Прикладі 2 лексичні особливості кокні, а саме сленгізм *three-pennies*, не відтворюється, мовлення персонажа звучить досить унормовано (*що дають по три пенси на чай*), яскраві барви оригінального мовлення та комічний ефект втрачені.

У Прикладі 3 діалектизм *wutherin'* відтворюється в перекладі. Обидві перекладачки використовують функціональні відповідники, як-от *бурхає* (Левицька), *завиває* (Римська). Але відтворити локальну маркованість цього слова видається неможливим, а заміна його українським діалектизмом призведе до зміни локації твору.

Грамматичні особливості діалектів і соціолектів не відтворені у перекладах. Як зазначалось раніше, українська й англійська мови мають асиметричні граматичні системи, тому відтворити граматичні помилки так, щоб це сприймалось природно, видається неможливим. А штучно створений аграматичний переклад може зруйнувати природність друготвору. Перекладач Н. Римська у Прикладі 3 застосовує компенсацію граматичних відхилень за допомогою фонетичних засобів (графону *зара*'), що видається вдалим та створює ефект відхилення від літературної норми.

Таким чином, відтворити соціальний складник діалекту в перекладі видається простішим, ніж локальну. На думку С. Влахова [1] і С. Флоріна [1], мовлення людей низького соціального статусу може бути відтворено за допомогою просторіччя,

що і додає цьому мовленню бажану стилістично знижену тональність та компенсує ефект відхилення від літературної мови. Але така тактика компенсації не може бути використана для відтворення особливостей мовлення людей високого соціального статусу, як-от мовлення англійської аристократії. Для відтворення такого різновиду соціолекту, як **гіперлект**, перекладачеві знадобиться використати весь творчий потенціал та докласти неабияких зусиль. Гіперлект інтерпретується як найпрестижніший соціальний різновид мови, яка включає вишуканість вимови, багатство словникового запасу та ускладненість синтаксичних конструкцій. Для гіперлекту характерне «використання книжкової та абстрактної лексики, книжкових і архаїчних слів, іншомовних слів, евфемізмів, біблійних, історичних, літературних та міфологічних алюзій» [2, с. 105]. Так, для відтворення такого мовлення перекладачеві варто підібрати вишуканий вокабуляр, зберегти іншомовні вкраплення у мовленні, книжкові слова чи архаїзми.

Проаналізуємо особистості мовлення персонажа аристократичного походження і тактики їх відтворення у перекладі:

Приклад 4) Though I know it must be a **scandalous falsehood**, though **I would not injure him so much as to suppose** the truth of it possible, I instantly **resolved** on setting off for this place, that **I might make my sentiments** known to you Because **honour, decorum, prudence, nay, interest**, forbid it [17, с. 247–249].

Некряч: Хоча я твердо знаю, що це **брехливі плітки**, бо я б ніколи не завдала б йому образи навіть припущенням, що таке можливо... одначе я вирішила прибути сюди й **ознайомити вас із моїм ставленням** ... Тому, що **честь, пристойність, обачність**, а головне – вигода стають вам на заваді [15, с. 375–376].

Горбатько: І хоча я знаю, що це – всього лише **скандальні плітки**, що я ніколи не завдам йому образи, хоч на мить припустивши їх правдивість, я негайно ж вирішила приїхати сюди, **щоб сповістити вас про свої почуття** ... Тому що це було б усупереч **честі, правилам пристойності, здоровому глуздові** і навіть усупереч вашим власним інтересам [14, с. 317–319].

Лелів: І хоч я точно знаю, що це **ганебний наклеп**, і не принижуватиму свого племінника навіть припущенням, що це справді може статися, я негайно вирішила приїхати сюди і сказати вам усе, що думаю з цього приводу ... Тому що **честь, пристойність, здоровий глузд**, зрештою, ваші власні інтереси стануть цьому на перепоні! [16, с. 344–346]

Мовленню персонажа леді Кетрін де Бур притаманне багатство словникового запасу та ускладненість синтаксичних конструкцій. Гіперлект завжди маркує штучність, манірність та почуття касової свідомості мовця, які дуже важливо відтворити у перекладі. У перекладах Т. Некряч збережена бундючність висловлювань леді Кетрін, натомість у перекладі В. Горбатька і Г. Лелів мовлення леді Кетрін передано менш піднесено та не відтворено саме пишномовності і гонористості. У фразі «сказати вам усе, що думаю з цього приводу» знижується стилістичне маркування, на відміну від «ознайомити вас із моїм ставленням». В. Горбатько хибно розуміє значення слова *scandalous*, яке у контексті висловлювання має значення «наклепницький», «брехливий». Отже, всі перекладачі вдаються до *тактики підбору функціональних відповідників*, але у деяких варіантах перекладів В. Горбатька і Г. Лелів стилістична функція таких відповідників не зберігається, тому художня своєрідність мовлення персонажу втрачається.

Висновки. Діалекти і соціолекти (як різновиди індивідуального мовлення персонажів художніх творів) вимагають пильної уваги перекладачів, зважаючи на те що вони є невід'ємним компонентом оригінальності художнього твору. За допомогою цих особливостей мовлення автори створюють незабутні художні образи персонажів. Йоркширському, афроамериканському діалектам і кокні притаманна закономірність відхилень на всіх рівнях функціонування мови, а саме: редукція і ковтання звуків – на фонетичному, вживання діалектизмів, просторіч, сленгізмів – на лексичному. На граматичному рівні

спостерігаємо хибне вживання особових форм дієслів, неправильних дієслів, спрощений синтаксис. Такі граматичні відхилення показові не лише для вищезазначених діалектів, а притаманні майже всім діалектам. Вони свідчать про низький рівень освіти мовців, які у своєму мовленні нейтралізують граматичні особливості, що втратили смислоутворювальну функцію.

Відтворити всі особливості діалектів і соціолектів у перекладі не видається можливим. Будь-яке збереження формальних фонетичних особливостей діалектів та соціолектів не забезпечить бажаного ефекту відтворення локального маркування мовлення. Отже, для збереження художності твору перекладачі вдаються до компенсації фонетичних відхилень за допомогою лексичних засобів. Відтворення лексичних особливостей діалектів і соціолектів видається можливим за допомогою тактики підбору функціональних відповідників. У більшості випадків перекладачам вдається зберегти стилістичну забарвленість оригіналу за допомогою лексичних засобів. Граматичні відхилення від літературної норми у перекладах не відтворюються, зважаючи на асиметрію граматичних систем мови оригіналу і мови перекладу. Перекладачі вдаються до компенсації граматичних відхилень за допомогою лексичних та фонетичних засобів. Найуживанішими тактиками відтворення ідіолекту персонажу залишаються компенсація і тактика підбору функціональних відповідників. Результати дослідження можуть стати в пригоді перекладачам художніх творів для мінімізації деформації у відтворенні індивідуального мовлення персонажів у перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. Москва : Высшая школа, 1986. 416 с.
2. Ивушкина Т.А. Социолингвистические аспекты развития английской речи (на материале речевых характеристик представителей высшего класса Великобритании в произведениях английской художественной литературы) : диссертация. Москва, 1998. 295 с.
3. Карасик В. И. Язык социального статуса; Ин-т языкознания РАН, Волгогр. гос. пед. ин-т им. А. С. Серафимовича. Москва : Перемена, 1992. 330 с.
4. Корабльова Н.Ю. Передача возрастных и гендерных особенностей идиолекта (при переводе произведений художественной литературы с английского языка на русский) : диссертация. Москва, 2010. 252 с.
5. Ребрій О.В. Вступ до перекладознавства : конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» факультету іноземних мов. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 116 с.
6. Яковлева М.А. Компенсация при передаче стилистически сниженных высказываний на разных уровнях текста / Мария Александровна Яковлева : диссертация. Москва, 2008. 130 с.
7. Швейцер А.Д. Взаимодействие литературного языка с субстандартной разговорной лексикой в современном английском языке / Устные формы литературного языка. История и современность / Под ред. В.Я. Порхоновского и Н.Н. Семенюк. Москва : Эдиториал УРСС, 1999. С. 29–46.
8. Nekriach T. E. Between Scylla of Domestication and Charybdis of Foreignization: A Road to the Reader. In: *Abstracts. VIII International conference "Major issues in translation studies and translator/interpreter training."* Vinnytsia: Nova Knyha, 2015.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРОВАНОГО МАТЕРІАЛУ:

9. Бернет Ф. Таємний сад / пер. з англ. Н. Римської. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=8360> (дата звернення: 20.07.2021).
10. Бернет Ф. Таємний сад / пер. з англ. В. Левицької; мал. Ю. Радіч-Демидьонок. Київ : Країна мрій, 2016. 379 с.
11. Діккенс Ч. Посмертні записки Піквікського клубу / пер. з англ. М.Іванова. Київ : ДИТВИДАВ ЦК ЛКСМУ, 1987. 608 с.
12. Лі Х. Убити пересмішника / пер. з англ. М. Харенко. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3562&page=5K>. (дата звернення: 20.07.2021).
13. Лі Г. Вбити пересмішника / пер. з англ. Тетяни Некряч. Київ : Країна Мрій, 2015. 384 с.
14. Остен Дж. Гордість та упередженість / пер. з англ. В. К. Горбатька. URL: <https://bookopt.com.ua/gordisti-uperedzhenist.html> (дата звернення: 20.07.2021).
15. Остін Дж. Гідність і гоно́р / пер. з англ. Т.Некряч. Київ : KM Publishing, 2010. 368 с.
16. Остін Дж. Гордість та упередження / пер. з англ. Ганни Лелів. Київ : Знання, 2018. 335 с.
17. Austen J. Pride and Prejudice. URL: <https://www.gutenberg.org/files/1342/old/pandp12p.pdf> (дата звернення: 20.07.2021).
18. Burnett F. The Secret Garden. URL: <https://archive.org/details/secretgarden00burn/page/4/mode/2up> (дата звернення: 20.07.2021).
19. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club. URL: <https://www.dickens-online.info/the-pickwick-papers-page6.html> (дата звернення: 20.07.2021).
20. Lee H. To Kill a Mockingbird URL: http://www.kkoworld.com/kitablar/harper_li_masqarachini_oldurmek-eng.pdf (дата звернення: 20.07.2021).